

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім.Ю.ФЕДЬКОВИЧА
КАФЕДРА ЕТНОЛОГІЇ, АНТИЧНОЇ ТА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ІСТОРІЇ

**ПИТАННЯ СТАРОДАВНЬОЇ ТА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ
ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ Й ЕТНОЛОГІЇ**

(Збірник наукових праць)

Том 2

Чернівці 2000

Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць / Чернівецький державний університет ім.Ю.Федьковича, кафедра етнології, античної та середньовічної історії ЧДУ. - Чернівці: Золоті литаври, 2000.- Том 2. - 226 с.

e-mail: <makar@chdu.cv.ua>

У публікаціях збірника досліджується актуальна проблематика античності, середньовічної історії, історії релігії, етнології, археології та історіографії. Вперше вводиться в науковий обіг маловідомі джерела, зокрема експедиційні матеріали науковців кафедри. У збірнику представлена широка географія авторів.

Розраховано на науковців, викладачів історії та краєзнавства, студентів, усіх, хто цікавиться історичним минулим.

Рецензенти: д.і.н., проф. Юрій М.Ф.
д.і.н., проф. Добржанський О.В.

Редакційна колегія:

д.і.н., проф. Сич О.І. (науковий редактор)
к.і.н., доц.Балух В.О.(заступник наукового редактора)
д.і.н., проф. Брицький П.П.
д.і.н., проф.Кожолянюк Г.К.
д.і.н., проф. Макар Ю.І.
к.і.н., доц.Масан О.М. (відповідальний секретар)
д.і.н., проф. Михайлина П.В.
д.і.н., член-кор. НАН України Наулко В.І.

Літературний редактор к.і.н. Чеховський І.Г.

Технічний редактор Волощук І.М.

Комп'ютерна верстка Рідуш Б. Т.

Друкується згідно з ухвалою Вченої ради Чернівецького державного університету ім. Ю.Федьковича протокол №1 від 25 лютого 1999 р. Відповідальність за достовірність наукової інформації та посилань несуть автори.

На обкладинці: Наскельний малюнок мезолітичного часу з Баламутівської печери (за О. П. Чернишом, 1959).

ISBN 966-7577-24-4

Видавництво "Золоті литаври", зам. № , тир.300, друк МКП "Склавія-94", Головна, 198а.

© Кафедра етнології, античної та середньовічної історії ЧДУ, 2000.

© Автори, 2000

ЗМІСТ

I. СЕРЕДНЬОВІЧНА ІСТОРІЯ

<i>Богдан БОДНАРЮК</i> Формування християнського чернецтва і проблема його витоків (генеза аскетичного досвіду).....	7
<i>Jerzy HORWAT</i> Miasta Europy Środkowej i Wschodniej w XII i XIII w. Miasto jako podstawa cywilizacji średniowiecznej.....	26
<i>Олександр МАСАН</i> Давньоопруське суспільство у світлі Крістбурзького договору 1249 року (Закінчення)	36
<i>Andrzej ANDRUSIEWICZ</i> Wpływ idei Wschodu i Zachodu na genezę absolutyzmu w Wielkim Księstwie Moskiewskim w XV–XVI wieku	58
<i>Микола НИКИФОРУК</i> Політика уряду Катерини II по відношенню до селянства	66

II. АРХЕОЛОГІЯ

<i>Богдан РІДУШ</i> До питання про вік малюнків Баламутівської печери	76
<i>Любомир МИХАЙЛИНА</i> Східнослов'янський могильник кінця I-го тисячоліття н.е. біля с. Ревне на р.Прут	81
<i>Сергій ПИВОВАРОВ</i> Літописний Оунт	91

III. ЕТНОЛОГІЯ

<i>Георгій КОЖОЛЯНКО</i> Етнографія Буковини. Проблеми, методи, методологія	100
<i>Ігор ЧЕХОВСЬКИЙ</i> Свято Андрія у структурі демонологічного календарного циклу та захисні обряди зі встановлення оберегів	112
<i>Віра БУРДЯК</i> Особливості розвитку етнічної самосвідомості болгар у період суспільної трансформації	130

II. АРХЕОЛОГІЯ

Богдан РІДУШ

ДО ПИТАННЯ ПРО ВІК МАЛЮНКІВ БАЛАМУТІВСЬКОЇ ПЕЧЕРИ

Найдавнішою пам'яткою, серед відомих на сьогодні культових печер не лише Середнього, але й усього Подністров'я, є печера Баламутівська, розташована на північно-східній околиці с.Баламутівка Заставнівського р-ну Чернівецької обл. Вона закладена в тріщинуватих крупнокристалічних гіпсах верхнього баденію (міоцен), у підшві товщі. Видима потужність гіпсів 22 м. Нижня частина вхідного гроту врізана в середньобаденські вапнисті пісковики з прошарками пісків, які підстелюють сульфатну товщу.

Вхід до Баламутівської печери знаходиться в скельному виступі схилу, який обмежується з двох сторін ерозійними улоговинами, і має вигляд склепінчастого отвору до 4 м висотою та шириною до 6 м.

Висота входу над рівнем р. Дністра 70-75 м. Печера починається об'ємним гротом довжиною 16 м і шириною до 14 м. Його сумарна довжина, разом з декількома невеликими відгалуженнями, складає 40,5 м, площа - 163 м², об'єм - 978 м³. Середня висота гроту 6-7 м при ширині 8-12 м [4].

У кінці гроту, за великобриловим завалом, починається галерея шириною 1,5-2,0 м та висотою 1,0-1,5 м (іноді до 2,0 м). Дном галереї протікає струмок, який в залі вхідного гроту губиться серед нагромадження великих брил, що впали зі стін та стелі. За 85 м від гроту галерея разом із струмком розгалужується на два витоки. Правий витік через 30 м, де підземний потік утворює невеличкий водоспад висотою 1,2 м, закінчується непрохідною горизонтальною щілиною. Лівим витокком можна пройти за струмком ще метрів з 40, до першої кальцитової греблі. Три таких греблі висотою 0,5-0,8 м загачують струмок і утворюють три озерець загальною довжиною близько 16 м. Поверхня озерець, при їхній глибині 0,4-0,6 м, заледве на 20-30 см відстає від стелі. Наприкінці останньої загати знаходиться невелика камера діаметром до 3 м, за якою витоки підземного струмка губляться у кам'яному завалі.

Вперше печера була описана об'єднаною карстово-спелеологічною експедицією МДУ та КДУ в 1949 [3].

1951 р., під час розвідок Дністровської археологічної експедиції Інституту суспільних наук Львівської філії АН УРСР, О.П.Черниш відкрив у Баламутівській печері (у вхідному гроті) давні зображення [7; 8]. Додаткове обстеження печери ця ж експедиція провела 1968 р. [9]. Малюнки,

розташовані на стінах печери та частково на стелі, виконані на гіпсі чорною фарбою - сажею, змішаною з жиром, і вкриті тонкою кіркою вторинного гіпсу. Також відмічено ділянки із зображеннями у вигляді різних прокреслених ліній, вирізаних на поверхні гіпсу. Загалом у печері знайдено більше 60 малюнків, що розташовувались переважно групами. Розміри цих чорних малюнків не перевищували 25 см. Давні зображення склалися з антропоморфних, зооморфних та лінійно-геометричних малюнків. Серед них є зображення мисливських сцен, тварин, людських постатей з луком тощо. В центрі постає шамана. За припущенням О.П.Черниша, ця печера була місцем, де відбувалися ритуальні магічні церемонії мезолітичних племен, що проживали навколо і у яких мисливство було основною галуззю господарства [9].

За стилем виконання О.П.Черниш відніс малюнки до умовно реалістичних, які відобразили початок процесу стилізації, коли живі реальні фігури людей і тварин починають передавати різними лініями схематичного характеру. Він датував малюнки з Баламутівської печери часом мезоліту, виходячи із аналогій з пам'ятками Кам'яної могили, східної Іспанії тощо [7].

У наступні роки більша частина малюнків зникла внаслідок обвалювання ділянок стін і стелі. При обстеженні грота у липні 1985 р. О.П.Черниш віднайшов лише окремі фрагменти (зі слів В.П.Коржика). Через це деякі автори, зокрема О.Формозов, піддавали сумніву вік малюнків Баламутівської печери, в тому числі через нібито нетривкість гіпсових порід, підвищену вологість у гроті тощо, вважали "малоймовірним, що руйнування печери пішло прискореним темпом лише зараз, а до того стіни гроту зберігали той же вигляд, що і в мезоліті" [6].

Нещодавно отримано дані про результати визначень віку вторинних карбонатних утворень у гіпсових печерах Поділля уран-торієвим методом [1], які свідчать, що вік деяких гіпсових печер Подністров'я реально перевищує 100 тис. років (йдеться про їх функціонування в коридорно-гротовій стадії розвитку, тобто, коли вони стали потенційно доступними для проникнення людини).

Як показують наші багаторічні (з 1980 р.) спостереження, в глибині Баламутівської печери, печери Дуча та інших, розташованих поряд, стіни та склепіння внутрішніх частин печер перебувають у досить стійкому стані, незважаючи на те, що у всіх цих печерах, які належать до коридорного типу, протікають струмки. Натомість привхідні частини більшості з них перебувають в постійній динаміці та інтенсивно руйнуються.

На наш погляд, судячи з морфології печери та наземного рельєфу довкола неї, в минулому (в т. ч. у мезоліті) порожнина сучасного вхідно-

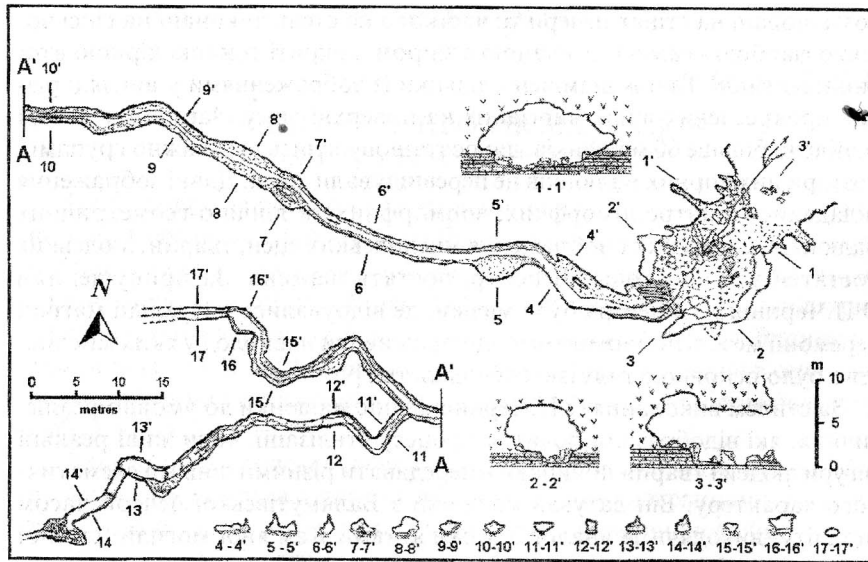

Рис. 1. Баламутівська печера. План та розрізи. (Топографічна зйомка Чернівецького спелеоклубу "Троглодит").

Fig. 1. Balamutivska cave. Plan and crosscuts. (Survey of Chernivtsi speleological club "Troglodyte").

го гроту знаходилась на деякій відстані (десятки метрів) від земної поверхні (поверхні схилу). Через це мікрокліматичні умови (температура та вологість) в гроті протягом тисячоліть залишались відносно стабільними, що сприяло збереженню малюнків. Лише з часом, внаслідок регресії схилу, грот був розкритий і опинився в зоні добових і сезонних коливань температури та вологості, в ньому активізувались процеси фізичного вивітрювання. Інтенсивний характер руйнування вхідного гроту в наш час може бути пов'язаний також із активізацією антропогенного впливу на оточуючий ландшафт.

Інший висловлений О.Формозовим сумнів полягав у тому, що, хоча "зображення вкриті шаром напливу, це не може свідчити про їхню давність. У Зараут-камарі [печера з настінними розписами в Узбекистані. - Б.Р.] вапняковий наплив вкриває не лише розписи епохи каменю, але і сітку олівцем, нанесену при їхньому копіюванні у 1912 р" [6].

Подібне твердження безпідставне хоча б тому, що в Баламутівському гроті, на відміну від Зараут-камара, малюнки вкриті плівкою вторинного гіпсу, яка утворюється далеко не так швидко як вапнякові напливи. Вторинна гіпсова плівка на стінах печер утворюється в субаеральних

умовах, внаслідок випаровування плівкових розчинів [5]. Капілярну плівку, що розчиняє первинний гіпс, утворюють конденсаційні води, вона може існувати лише в умовах глибинного розташування порожнини.

Отже, на час свого створення настінні малюнки Баламутівського гроту знаходились на значній відстані від тодішнього входу до печери, перебували у константних мікрокліматичних умовах і цілком могли зберегтись до наших днів. Подібно - у глибині печер, іноді досить далеко від поверхні, - знаходиться більшість настінних ритуальних палеолітичних розписів у печерах Європи.

До наведених вище аргументів додамо, що в печері Дуча (Мала Дуча), розташованій поряд із Баламутівською печерою (Велика Дуча), К.А.Татаринов, під час палеозоологічного обстеження печер Західної України 1956-1964 рр., виявив пізньоплейстоценову фауну (особисте повідомлення К.А.Татаринова). На жаль, ці матеріали досі не опубліковані. Але сам факт свідчить на користь тривалого існування обох печер та їх ймовірного використання не лише в мезоліті, але й у більш віддалений час.

Ймовірно, що саме розкриття гроту сталося порівняно нещодавно - у кінці XIX - на початку XX ст. А.П.Афанасьєв-Чужбинський, подорожуючи 1862 р. узбережжям Дністра, пильно занотовував усі гідні уваги природні та штучні об'єкти вздовж свого маршруту, розпитував про них місцевих жителів, у тому числі він вперше описав Турецьку криницю, яка знаходиться неподалік, але яку не так легко знайти [2, с.54-55]. Проте мандрівник ні словом не згадає про Баламутівський грот, який в наш час важко не помітити. Залишається припустити, що на той час печера була невідома навіть місцевим жителям, і, можливо, відкритого входу до неї у той час просто не існувало.

Таким чином, карстово-геологічні умови місцезнаходження малюнків Баламутівської печери не заперечують запропонованого О. П. Чернишом їх датування мезолітичним часом. Окрім того, наведені вище факти дозволяють сподіватись на відкриття нових пам'яток наскельного палеолітичного та мезолітичного мистецтва, які в умовах Подністр'я могли зберегтись лише в печерах, у тому числі в гіпсових.

Джерела та література: 1. Андрейчук А., Глазек Ю., Герцман Г., Лаурицен С., Турчинов И. О возрасте натечных образований пещер-лабиринтов Западной Украины // Свет / Междунар. спелеологический журнал СНГ. - 1997. - № 1 (16). - С. 20; 2. Афанасьев-Чужбинский А. С. Поездка в Южную Россию. - СПб, 1863. - Ч. 2. Очерки Днестра. - С. 54-55; 3. Васильев О. Т., Гончаренко П. М., Франчук В. П. Отчет украинского отряда объединенной карстово-спелеологической экспедиции МГУ и КГУ. - К., 1949. - С. 172-173. (Копія машинописного звіту збері-

гається у бібліотеці Української спелеологічної Асоціації); 4. Коржик В.П., Мицькевич І.І. Спасти Баламутовскую пещеру // Пещеры. Методика изучения. - Пермь, 1986. - С. 98-99; 5. Турчинов И.И. Вторичные минеральные образования гипсовых пещер Западной Украины // Свет / Вестник Киевского карстолого-спелеологического Центра. - № 3(9). - 1993. - С. 29-37; 6. Формозов А.А. Очерки по первобытному искусству: Наскальные изображения и каменные изваяния эпохи камня и бронзы на территории СССР / Материалы и исследования по археологии СССР. - № 156. - М.: Наука, 1969. - С. 143; 7. Черныш А.П. Пещера с древними рисунками // Бюллетень КИЧП. - М., 1953. - № 18. - С. 99-103; 8. Черныш О.П. Нова пам'ятка первісного мистецтва // Матеріали та дослідження з археології Прикарпаття і Волині. - К., 1959. - Т.2. - С. 40-53; 9. Черныш О.П. Стародавнє населення Подністров'я за доби мезоліту. - К: Наук. думка, 1975.

Bogdan RIDUSH

TO THE QUESTION ABOUT AGE OF DRAWINGS IN BALAMUTIVSKA CAVE

Balamutivska cave is the most ancient sacral cave in all the Dnister basin. It is situated near Balamutivka village in Chernivtsi oblast, in the wall of the Dnister river canyon. In 1951 O.P. Chernysh discovered the ancient drawings on the walls of the entranced chamber. The researcher dated figures by Mesolithic time. He supposed that the sacral place, where magic rituals occurred, was in the cave.

Later some authors subjected doubt the Mesolithic age of these figures in particular because of apparent instability of gypsum rock, increased humidity in the cave etc. In this article a number of arguments for the benefit of ancient age of the cave and figures, found in it are given.

Любомир МИХАЙЛИНА

СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИЙ МОГИЛЬНИК КІНЦЯ I-ГО ТИСЯЧОЛІТТЯ н.е. біля с. Ревне на р.Прут

Могильники і поховальний обряд є стійкими етнокультурними показниками розвитку давніх суспільств, вони дають інформацію про складну систему світосприйняття, вірувань, традицій, обрядів їхніх творців і носіїв. У повній мірі це стосується могильників східнослов'янського населення Правобережної України заключної чверті I-го тисячоліття, хоча вони складають дуже незначну кількість у порівнянні з іншими категоріями археологічних пам'яток. Це пояснюється складністю їхнього виявлення, а також руйнуванням багатьох з них у результаті антропогенного впливу. Відкриття тут нового могильника досліджуваного часу завжди є вагомою подією.

1979 року був відкритий і протягом двох польових сезонів (1979-1980 рр.) досліджений могильник кінця I-го тисячоліття н.е. у с.Ревне на правому березі р.Прут. Могильник викликав жвавий інтерес фахівців і появу попередніх публікацій [5, с.70-73; 6, с.305-306; 7, с.217-218; 13, с.314; 14, с.183-184; 15, с.87-89]. Дана стаття покликана ввести у науковий обіг матеріали дослідження могильника у повному обсязі.

Могильник розташований на високому місці в урочищі "Городище", на території селища X ст., що примикало з заходу до городища цього ж часу (рис.). Частина могильника знищена дорогою, що веде до лісу. Під час її будівництва проведено вирубку лісу, що дало можливість закласти розкоп, площею понад 360 м², що дало змогу дослідити 53 ямних поховання, здійснених за обрядом тілоспалення на стороні (рис. 1).

Поховання № 1 розташоване у південній частині могильника. Воно являло собою яму діаметром 30 см і глибиною 35 см. На дні ями лежали кальциновані кістки, які разом з вугликами складали шар товщиною 10 см. Над шаром кісток виявлені дрібні шматочки перепаленої глини, п'ять фрагментів гончарних горщиків, орнаментованих рифленням і один фрагмент ліпного горщика. Верхня частина поховання заповнена чорною землею.

Поховання № 2 знаходилося біля оборонної лінії IX ст. Воно являло собою яму діаметром 40 см і глибиною 30 см, яка звужується донизу і має округлене дно. На дні лежали дрібні кальциновані кістки та вугілля. Тут виявлено уламки двох гончарних горщиків. Один з них мав манжетоподібний вінчик, а вінчик другого – відігнутий, дещо потовщений і горизонтально зрізаний. Заповнення ями складає чорний гумус, що включає в себе окремі вуглики і дрібні шматки перепаленої глини.